

Jaarprogramma 2019

Ontwerpen aan een rijker, hechter en schoner Nederland

CRa

College van Rijksadviseurs

Voorwoord

Het CRa kijkt terug op een productief 2018. In 2017 zijn veel projecten in gang gezet, 2018 stond voor een groot deel in het teken van oogsten. Het meest in het oog springend is Panorama Nederland, dat in eerste instantie gestart is als samenbindend project van de ingezette lijnen en adviezen van de eerste jaren van dit College. Automatisch gaat een samenbindend project over grenzen van disciplines en vakgebieden heen en is het een overkoepelend project over alle andere projecten en thema's. Met deze brede insteek raken we sterk aan de thematiek waar de Nationale Omgevingsvisie ook voor staat. We hebben Panorama Nederland gepositioneerd als voedend voor discussie over de Novi en andere omgevingsvisies op andere schaalniveaus.

Zoals Panorama Nederland de tot dan toe opgedane kennis bundelde, zo werkt het ook als koepel voor de komende anderhalf jaar. Het Panorama schetst een toekomstbeeld dat op veel punten nader gepreciseerd kan worden. Er staan stellingen en principes in die om bekrachtiging vragen en er staan generieke ideeën in die op specifieke locaties verder uitgewerkt moeten worden. Zo werken we in 2019 aan doorwerking van Panorama Nederland. Om het Rijk, provincies en regio's te helpen met de opgaven waar ze voor staan. Door middel van de in dit jaarprogramma beschreven projecten werken we aan de verdieping van het verhaal van Panorama Nederland. Zo werken we de voorgestelde new deal tussen boeren en maatschappij verder uit in een aantal pilots, wordt in het advies Transformatielocaties REOS nadere invulling gegeven aan het principe 'stimuleer nabijheid' en zoeken we in een nieuwe prijsvraag oplossingen voor een aantal na-oorlogse buitenwijken waar de grote urgente opgaven samenkomen.

In dit jaarprogramma vindt u een overzicht van onze plannen voor 2019 en een korte terugblik op de resultaten van 2018. We hopen dat ook dit jaarprogramma uitnodigt tot samenwerking en wederzijdse verrijking.

Terugblik 2018

Afgeronde projecten

Rijk & Wijk – Circulair

Afgerond: januari 2018

Het CRa heeft ontwerp onderzoek laten doen naar de ruimtelijke impact en kansen van circulair denken in de transformatie van twee naoorlogse woonwijken: Wielwijk in Dordrecht en De Maten in Apeldoorn. Stedenbouwkundige bureaus Urbanos en MUST zijn eind 2017 in samenwerking met adviesbureau Over Morgen met deze opgave aan de slag gegaan. In januari 2018 presenteerden zij aan de betrokken gemeenten hun studies.

Advies: Opwekking duurzame energie op rijksgronden

Afgerond: april 2018

Rijkswaterstaat en het Rijksvastgoedbedrijf hebben het CRa gevraagd hoe op een ruimtelijk verantwoorde manier zon- en windenergie kan worden opgewekt op de gronden van Prorail en Rijkswaterstaat. Met het advies 'Opwekking duurzame energie op rijksgronden' stelt het CRa dat bij het opwekken van duurzame energie rekening moet worden gehouden met de ruimtelijke impact en kwaliteit. Dit om verrommeling van het Nederlandse landschap en daardoor een toename van de maatschappelijke weerstand te voorkomen. Het advies is aangeboden aan de initiatiefnemers van het Petaplan, het Ministerie van BZK en aan het ministerie van EZK.

Advies: Kwaliteit van de kust

Afgerond: mei 2018

Het Kustpact heeft de kwaliteit van de kust 'op de kaart' gezet. De provincies zijn voortvarend aan de slag gegaan met de afspraken uit het Kustpact. Onderdeel daarvan was een zonering voor de kustzone. Het ministerie van BZK heeft het CRa gevraagd te reflecteren op het materiaal dat de provincies hebben ontwikkeld.

Het CRa heeft met het advies 'kwaliteit van de kust' toekomstgerichte handvatten voor het realiseren van ruimtelijke kwaliteit in het kustgebied geboden. In het advies benadrukt het College het nationaal belang van de kust en stelt tien kwaliteitsprincipes op als schot voor de boeg.

Objectief Nederland

Afgerond: oktober 2018

In 1974 heeft fotograaf Reinjan Mulder op 52 locaties in Nederland foto's in de vier verschillende wind-richtingen gemaakt. Het CRa heeft hier een vervolg aan gegeven. In opdracht van het CRa heeft Cleo Wächter in 2017 dezelfde locaties, met dezelfde methodiek, gefotografeerd.

In 2018 hielp het CRa bij de totstandkoming van een boek van het project, in samenwerking met NAI 010 uitgevers. De fotografen Reinjan Mulder en Cleo Wächter hebben op 18 oktober 2018 hun boek 'Objectief Nederland Veranderend landschap 1974–2017' gepresenteerd. Dit boek is een historisch document dat de vele veranderingen van het Nederlandse landschap in de afgelopen halve eeuw op een vernieuwende manier in kaart brengt.

Loket Knooppunten

Afgerond: november 2018

Negen gemeenten hebben plannen voor een aangenamere stationsomgeving cadeau gekregen. Dat is één concreet resultaat van vijf jaar Loket Knooppunten. Een ander resultaat is de publicatie 'Naar een alzijdig station'. Voor stationsgebieden die wel een metamorfose kunnen gebruiken, biedt de publicatie inspiratie en handige lessen.

Publicatie: Naar een snelweg eerste klas

Afgerond: november 2018

De stad en de ringweg kunnen niet zonder elkaar, maar een goede relatie tussen beiden is niet vanzelfsprekend. Daarom is het nodig voortdurend met elkaar na te denken over mobiliteit, bereikbaarheid én een prettige leefomgeving. Dat blijkt uit de publicatie 'Naar een snelweg eerste klas' van het CRa, die in november 2018 is gepresenteerd.

Herbestemmingsteam

Afgerond: december 2018

Het Herbestemmingsteam (H-team) was een activistische denktank van een groep professionals die herbestemming gevraagd en ongevraagd aanjaagt. Sinds 2015 werd het H-team mogelijk gemaakt door het CRa. Het H-team onderzocht de potentie van hergebruik en herbestemming in verstedelijkingsopgaven en ging met stakeholders in gesprek.

Het H-team dook in 2018 met gemeenten, marktpartijen en woningcorporaties in een aantal actuele opgaven. Het doel was meer bekendheid te geven aan opgaven waarvoor hergebruik een oplossing kan vormen. Met de presentatie van het spel RESTORY en het manifest 'Het spel van Herbestemmen' in december 2018 heeft het H-team haar werkzaamheden afgerond.

Prijsvraag: Brood en Spelen

Afgerond: februari 2019

Vervolg: Leeromgeving Brood en Spelen

(in voorbereiding – start verkenning in maart 2019, zie Leeromgeving: Brood en Spelen)

Kringlooplandbouw, voedselbossen en broedplaatsen voor ondernemerschap. Permacultuur, eikeloogsten, precisietechnologie en mantelzorg. Het is een kleine greep uit de vele interessante initiatieven die de ontwerpprijsvraag Brood en Spelen heeft opgeleverd.

Meer dan een half jaar hebben de winnende teams van prijsvraag Brood en Spelen hun eerste ideeën uitgewerkt tot een businessplan en een ruimtelijke verbeelding. Op 6 februari 2019 zijn deze voorstellen voor iedereen gepresenteerd in het provinciehuis van Noord-Brabant. Dit was echter geen slotbijeenkomst, maar een startbijeenkomst. Met elkaar laten de inzendingen de contouren zien van een beweging van vernieuwing op het platteland. Om de impact van de inzendingen van de prijsvraag 'Brood en Spelen' te vergroten, wil het CRa in samenwerking met BZK en LNV een omgeving organiseren waarin de winnende teams en andere initiatieven ook na 6 februari kunnen blijven leren (zie Leeromgeving: Brood en Spelen).

Instrument: Dashboard verstedelijking

Afgerond: oktober 2018

Om een goed onderbouwd antwoord te geven op de woningbouwopgave, heeft het CRa in 2018 het Dashboard Verstedelijking ontwikkeld. Het Dashboard Verstedelijking kijkt op schaal van de regio en een generatie vooruit. Het verstedelijkingsvraagstuk gaat om veel meer dan alleen de aantallen huizen en de kwestie of binnen dan wel buiten de stad gebouwd moet worden. Het Dashboard maakt zichtbaar hoe de keuzes in verstedelijking doorwerken in andere actuele maatschappelijke kwesties. Daarnaast is het Dashboard een instrument dat regio's kan helpen integrale afwegingen te maken in hun verstedelijkingsstrategie. De eerste 'testrun' van het Dashboard is gedaan voor de Metropoolregio Amsterdam, waar 250.000 woningen gepland staan. Het CRa is in gesprek met Rijk en regio's over mogelijke toepassing op andere regio's met een grote woningbouwopgave.

Publicatie + tentoonstelling: Panorama Nederland

Afgerond: december 2018

Het CRa heeft op 6 december Panorama Nederland gelanceerd: een toekomstperspectief voor de ruimtelijke inrichting van Nederland. Met Panorama Nederland laat het College van Rijksadviseurs zien dat de grote maatschappelijke vraagstukken van nu, juist de sleutel zijn voor welkome en structurele verbeteringen van ons land. Het CRa schetst met Panorama Nederland een optimistisch en aantrekkelijk toekomstbeeld. Een Nederland, dat voor iedereen uiterst herkenbaar blijft, maar dat toch op allerlei terreinen fundamenteel anders werkt: de manier waarop we reizen, de manier waarop we voedsel produceren, de manier waarop we bouwen en de manier waarop we energie opwekken. Programma-directeur-generaal Omgevingswet Erik Jan van Kempen van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties nam de publicatie op 6 december tijdens een bijeenkomst in Panorama Mesdag namens Minister Ollongren in ontvangst.

Verbinden tussen overheid, ontwerppraktijk en samenleving

Als College van Rijksadviseurs hebben wij het voorrecht van een bijzondere positie op het ontmoetingspunt van de Rijksoverheid, de ruimtelijke ontwerppraktijk en de samenleving. Wij maken deel uit van alle drie, zonder door één ervan te worden opgeslokt. Dat geeft ons de mogelijkheid, en ook de opdracht, om als verbinder op te treden. Ook in 2019 willen we naast onze rol als verbinder in verschillende bestaande netwerken ook een aantal eigen projecten opstarten om de verbinding tussen de thema's van onze eigen werkagenda te vergroten en het leitmotiv 'Rijk als Rentmeester' verder te verkennen.

Adviezen

Gevraagd advies: Praktijkvoorbeelden maatschappelijke meerwaarde Rijksvastgoed

Status: lopend project

Vanuit het gemeenschappelijke belang om maatschappelijke meerwaarde te genereren en die meerwaarde inzichtelijk te maken, werkt het CRa mee aan onderstaande projecten van het Rijksvastgoedbedrijf. Haar inzet richt zich met name op de MKBA's en het gesprek met Financiën daarover en de inzet van ontwerp onderzoek bij het onderbouwen van besluiten.

Gebiedsvisies Arnhem, Den Helder en Utrecht

Het Atelier Rijksbouwmeester en het Rijksvastgoedbedrijf stellen, in samenwerking met de betreffende gemeenten, gebiedsvisies op voor de steden Arnhem, Den Helder en Utrecht, waarbij nadrukkelijk de input van het CRa is gevraagd. Het startpunt is de Rijksvastgoedportefeuille, die in samenhang zal worden bekeken met de door de steden gewenste ruimtelijke kwaliteit.

Duurzaam grondgebruik Flevoland

Duurzaam grondgebruik Flevoland is een project uit het Regionaal Ontwikkelprogramma van het

Rijksvastgoedbedrijf waarbij een nieuwe aanpak voor het grondgebruik in Flevoland wordt gerealiseerd. Deze aanpak moet gezien worden in het licht van verschillende trends en ontwikkelingen die zich in het gebied voordoen: fysieke ontwikkelingen (o.a. bodemdaling en droogte), planologische afspraken (o.a. woningbouw en natuur) en ontwikkelingen in de agrarische bedrijfsvoering en structuur (o.a. schaalvergroting en natte teelten). In haar rol als verpachter kan het Rijksvastgoedbedrijf bijdragen aan de gewenste ontwikkelingen in het gebied door bepaald beleid te stimuleren. Hierin richt zij zich met name op gronden waarvan de verwachting is dat zij binnen 20 jaar hun agrarische bestemming verliezen.

Het Rijksvastgoedbedrijf heeft het CRa gevraagd haar te ondersteunen bij het inzichtelijk maken van de ruimtelijke effecten wanneer zij bepaald beleid stimuleert. Het CRa sluit hierbij aan bij de adaptatiestrategieën die door lokale allianties en stakeholders worden ontwikkeld in de deelgebieden met de meest ingrijpende veranderingen.

EnergieRijk Den Haag / koppeling metropoolregio (MRDH)

Als vervolg op het project 'EnergieRijk Den Haag', opgenomen in het Regionaal Ontwikkelprogramma, onderzoekt het Rijksvastgoedbedrijf de mogelijkheden voor het aanleggen van warmtenetten in de metropoolregio Den Haag – Rotterdam waardoor (semi)overheidsgebouwen in dit gebied versneld verduurzaamd kunnen worden en zo voldoen aan de ambities van de energietransitie. Het huidige samenwerkingsverband tussen het ministerie van Binnenlandse Zaken, de gemeente Den Haag en de provincie Zuid-Holland zal hiervoor worden uitgebreid.

Het CRa is door het Rijksvastgoedbedrijf gevraagd bij te dragen aan dit onderzoek en helpt bij het inzichtelijk maken van mogelijke vormen waarop warmtenetten gestalte zouden kunnen krijgen met behoud van de ruimtelijke kwaliteit van het gebied.

Gevraagd advies: Verklaring van Davos

Status: in voorbereiding

Behalve het vertalen van de tekst van de Verklaring van Davos heeft OCW nog geen opvolging gegeven aan de ondertekening van het verdrag in begin 2018. Om er verder handen en voeten aan te geven, overweegt OCW het CRa en de Raad voor Cultuur uit te nodigen om gezamenlijk te adviseren

hoe in de Nederlandse context hieraan invulling gegeven kan worden. Belangrijk is dat het advies wordt verwerkt in het volgende architectuurbeleid (vanaf 2021) en in andere relevante programma's.

Relevantie voor beleid (specifiek departement/dienst): Erfgoed en leefomgeving (OCW)

Ongevraagd advies: Maatschappelijke meerwaarde Rijksvastgoed

Status: opstartfase

Een helder, integraal en meerjarig afwegingskader over hoe het Rijksvastgoed voor diverse doelen kan worden ingezet, ontbreekt in het Haagse speelveld. Dat was eind vorig jaar de boodschap van Arno Visser, president van de Algemene Rekenkamer, aan de Rijksbouwmeester op basis van een aantal rapporten dat zij de afgelopen jaren hebben uitgebracht. Het vorige CRA heeft in 2014 een advies uitgebracht over maatschappelijke meerwaarde en het Rijksvastgoed onder de noemer 'Rijksvastgoed in beweging'. ARK steunt de wens van het huidige CRA om in het voorjaar van 2020 opnieuw een dergelijk advies uit te brengen. Met de TU Delft en de Brink Groep wordt nu een plan van aanpak gemaakt hoe een dergelijk advies eruit kan komen te zien. Het advies Dashboard Verstedelijking dat het CRA in oktober 2018 heeft uitgebracht, geldt daarbij als belangrijke inspiratie. Invalshoek van het CRA is hoe vanuit ruimtelijke optiek meerdere beleidsdoelen slim gekoppeld kunnen worden aan de mutaties in de Rijksvastgoedportefeuille.

Relevantie voor beleid (specifiek departement/dienst): Duurzaamheid en energie, Regionaal Ontwikkelprogramma (RVB)

Onderzoeken en pilots

Prijsvraag: Panorama Lokaal

Status: aankondiging april 2019, lancering juni 2019, looptijd heel 2019

Het CRA werkt in samenwerking met BZK, Aedes en Staatsbosbeheer aan een nieuwe, laatste prijsvraag. Eerste ideeën in de richting van het 'toepassen' van Panorama NL op verschillende locaties in NL, met de woningbouwopgave als startpunt. Hoe kan de woningbouwopgave functioneren als motor voor de stad

en bijdragen aan andere transities? De onderwerpen aardgasvrij, klimaatadaptatie, circulair bouwen en toegankelijkheid en stad-landrelaties krijgen in deze prijsvraag een plek.

Relevantie voor beleid (specifiek departement/dienst): Woonagenda (BZK), Klimaatakkoord (EZK/BZK), Programma onbeperkt meedoen! Actielijn Bouwen en Wonen (BZK), Circulaire (bouw-)economie (BZK), Nationale Omgevingsvisie (BZK), Erfgoed Telt (OCW/RCE), Groene Metropool (Staatsbosbeheer).

Archivering werk landschapsarchitecten

Status: lopend project

Doordat er in Nederland geen centrale, eenduidige archivering van het archiefmateriaal van landschapsarchitecten plaatsvindt, dreigen waardevolle archieven van naoorlogse landschapsarchitecten als Pieter Buys en Michael van Gessel versnipperd te raken. Er is een brede behoefte om de archivering van het werk van landschapsarchitecten beter in te richten. Het CRa werkt in dit project samen met de ministeries van LNV en OCW.

Essay: Rijk als rentmeester

Status: lopend project – verwachte oplevering in juli 2019

De doelstelling van het onderzoek is om door een analyse van succesvolle ruimtelijke projecten waarin de rijksoverheid een duidelijke rol heeft gespeeld, nader zicht te krijgen op mogelijke rollen van de rijksoverheid wanneer zij zich zou opstellen als rentmeester, familiebedrijf of belegger, zoals benoemd in de werkagenda van het CRa. Het CRa heeft hiervoor een opdracht gegeven aan Marinke Steenhuis; zij schrijft verder op basis van een set in 2018 afgenomen interviews.

Relevantie voor beleid (specifiek departement/dienst): NOVI en Omgevingswet (BZK)

Onderzoek: Gebiedsvisie Groningen

Status: in voorbereiding

De door de Nationaal Coördinator Groningen in het leven geroepen Stuurgroep Zorg schetst met

'(Bevings)bestendige zorg' een toekomstperspectief waar zij naartoe wil werken voor de regio Groningen, en in het bijzonder voor het aardbevingsgebied. In dit perspectief kunnen Groningers zo lang mogelijk fijn en gezond thuis wonen en krijgen zij kwalitatief goede zorg en begeleiding die nodig is, aan huis of via zorg op afstand. Vanwege haar activiteiten voor de Community of Practice Who Cares is het CRa door de Stuurgroep Zorg gevraagd een bijdrage te leveren aan projecten die inspelen op de actuele vraag naar zorgarrangementen. De bijdrage zal bestaan uit het inbrengen van expertise en betrokkenheid bij workshops en ontwerpprijsvragen.

Het CRa heeft als ambitie om te onderzoeken hoe in de regio Groningen zorg als motor voor stads- en plattelandsvernieuwing kan dienen, zodat ook nieuwe programma's ontstaan op het gebied van o.a. woningbouw, energie, erfgoed en landbouw.

Relevantie voor beleid (specifiek departement/dienst): Nationaal Coördinator Groningen (EZK), Woondeal BZK-Groningen (BZK) en Aardbevingen en erfgoed (RCE).

Pilot: Omgevingsagenda

Status: in voorbereiding

Op dit moment wordt op veel plekken in ons land nagedacht over de aanpak van de komende transitieopgaven voor de fysieke leefomgeving. Het Rijk neemt duidelijk positie. Met de invoering van de Omgevingswet in 2021 wil het kabinet de verschillende plannen voor ruimtelijke ordening, milieu en natuur beter op elkaar afstemmen. Ook wil het Rijk met deze wet duurzame projecten stimuleren en gemeenten, provincies en waterschappen meer ruimte geven. Zo kan iedere overheidslaag het omgevingsbeleid afstemmen op de eigen behoeften en doelstellingen en wordt het mogelijk om maatwerk te leveren. Om dit beleid tot een succes te maken, is uiteindelijk de samenhang tussen de verschillende schaalniveaus van de omgevingsvisies essentieel. Die samenhang ontstaat niet vanzelf.

In Panorama Nederland doet het CRa een oproep aan gemeenten, de provincies én het Rijk om met elkaar voor iedere regio een Regionale Omgevingsagenda te maken. We beschouwen de regionale schaal als essentieel, omdat op die schaal de opgaven en uitwerkingen concreet worden.

Het CRa onderzoekt of we kunnen aansluiten bij ontwikkelingen die er lopen op het gebied van Rijk-regio agendering: omgevingsagenda's en perspectiefgebieden NOVI, RES-regio's, MIRT-regio's, regiodeals, IBP, regiotafels Deltaprogramma, gebiedsagenda's grote wateren, regiodeals LNV en het Regionaal ontwikkelprogramma RVB. Het CRa start met het voeren van een aantal verkennende gesprekken hierover.

Relevantie voor beleid (specifiek departement/dienst): meerdere, afhankelijk van keuze pilot.

Young Innovators

Status: lopend project

Young Innovators is een initiatief van het College van Rijksadviseurs dat inmiddels vijf jaar loopt. Het doel van het Young Innovator programma is om vernieuwende ontwerpkracht te koppelen aan urgente maatschappelijke vragen uit de agenda van het CRa. Opdrachten worden geformuleerd samen met een aantal co-opdrachtgevers. Zo krijgen de projecten een reële context. Het resultaat van een project uit het Young Innovator traject is een vernieuwende aanpak voor een ruimtelijk-maatschappelijke opgave dat nieuwe kansen laat zien. Hierdoor krijgen het CRa en de opdrachtgevers innovatieve input op belangrijke thema's die ook van waarde is op andere locaties. Tevens geeft het Young Innovator initiatief een impuls aan de opbouw van een nieuwe innovatieve ontwerp-vakgemeenschap. In 2019 gaat het CRa door met een nieuwe editie van Young Innovators, met extra aandacht voor het zoeken van co-opdrachtgevers om de waarde van ontwerpend onderzoek bij meerdere organisaties te promoten. Net zoals in 2018 zullen enkele opdrachten binnen het Rijksvastgoedbedrijf, en mogelijk ook binnen andere onderdelen van de Rijksoverheid zoals Rijkswaterstaat, Rijksdienst voor Ondernemend Nederland en Rijksdienst Cultureel Erfgoed gezocht worden. Daarnaast zal het CRa het 5-jarig bestaan van het programma markeren met een aantal interviews/blogs over oud-deelnemers.

Relevantie voor beleid (specifiek departement/dienst): meerdere, afhankelijk van keuze project.

Kennisdeling

Panorama Nederland

Status: continue werkzaamheden tot medio 2020

Gedurende heel 2019 is Panorama Nederland op verschillende plekken in het land te zien. Zodat bestuurders, betrokkenen en inwoners van Nederland zich kunnen laten inspireren door het panorama om samen te werken aan een schoner, hechter en rijker Nederland. Door met het panorama op tournee te gaan en zoveel mogelijk in de regio de gesprekken aan te gaan, verspreiden we kennis en verbinden we Den Haag en de Nationale Omgevingsvisie aan regionale vraagstukken en omgevingsvisies. Het CRa draagt zo bij aan kennisoverdracht vanuit het rijk naar de andere overheden, en door bredere verspreiding van het gedachtegoed over de kracht van ontwerp ook aan kennisoverdracht richting beroepspraktijk, onderwijs en stakeholders.

Relevantie voor beleid (specifiek departement/dienst): Omgevingswet, Nationale Omgevingsvisie (BZK)

IABR 2018+2020

Floris Alkemade is een van de drie curatoren van de Internationale Architectuur Biënnale Rotterdam (IABR) 2018 en 2020 met het thema 'The Missing Link'. Een tweeluik, want de IABR organiseert de twee edities als één doorlopend proces van ontwerpend onderzoek. Op de IABR 2020 zullen ook verschillende projecten en activiteiten van het CRa getoond worden.

Relevantie voor beleid (specifiek departement/dienst): Actieagenda Ruimtelijk Ontwerp (BZK en OCW)

Community of Practice: Who Cares

Status: continue werkzaamheden tot medio 2020

1 september 2018 is een vervolg gestart van de prijsvraag Who Cares. De community is een netwerk dat ervoor moet zorgen dat de nieuwe vormen van wonen en zorg die zijn bedacht ook echt tot stand komen. De community ondersteunt ontwerpers en zorgexperts bij het uitvoeren van nieuwe vormen van wonen en zorg en toekomstbestendige wijken en stimuleert nieuwe initiatieven. De uitvoering van de

community is mogelijk gemaakt door financiële ondersteuning van de ministeries van BZK en van VWS. De stuurgroep van de Community of Practice bestaat naast Floris Alkemade uit Chris Kuijpers (BZK), Kees van der Burg (VWS), Pauline Meurs (Raad voor Volksgezondheid en Samenleving) en Gijsbert van Herk (Stichting Humanitas).

Relevantie voor beleid (specifiek departement/dienst): Programma 'Langer thuis' (VWS) + actielijn Wonen-Zorg (BZK)

Samenwerkingsverbanden

1. Netwerk uitvoeringspartners ARO

Status: continue werkzaamheden

De Actieagenda Ruimtelijk Ontwerp 2017-2020 (ARO) heeft als doel om met de inzet van ontwerp een concrete bijdrage te leveren aan de kwaliteit van de leefomgeving. Het programma van de Actieagenda stimuleert de vakkundige inzet van ontwerpvaardigheden bij urgente maatschappelijke vraagstukken. Het CRa is een van de uitvoeringspartners van het programma en werkt intensief samen met de andere ARO-partners in het organiseren van prijsvragen, het stimuleren van de kwaliteit van de vakbeoefening en het initiëren van diverse activiteiten om vernieuwende ontwerppraktijken en ontwerpers een platform te bieden. Het CRa werkt samen met de ARO-partners aan het narratief over de kracht van ontwerp in grote maatschappelijke vraagstukken.

Relevantie voor beleid (specifiek departement/dienst): Actieagenda Ruimtelijk Ontwerp (BZK en OCW)

2. Beroepsverenigingen en onderwijs

Status: continue werkzaamheden

Veranderende opgaven vragen andere vaardigheden van ruimtelijk ontwerpers. Dit heeft weer gevolgen voor de onderwijsinstellingen en voor de beroepsuitoefening. Het CRa is alert op deze veranderingen en zal onderwijsinstellingen betrekken in de discussies over het verbreden van het curriculum om voorbereid te zijn op grote actuele en toekomstige opgaven, zoals de

duurzaamheidstransities. Ook is het CRa nauw betrokken bij de Wet op de Architectentitel en het debat over het stelsel van gereguleerde beroepen. Het CRa wil een rol spelen in het stimuleren van de inzet van jong talent bij het Rijk. Dit doet het CRa door het project Young Innovators te koppelen aan Rijksopdrachtgevers (zie 'young innovators').

Relevantie voor beleid (specifiek departement/dienst): Wet op de Architectentitel (BZK)

3. Samenwerking met stadsbouwmeesters en provinciaal adviseurs

Status: continue werkzaamheden

Het CRa onderhoudt al jarenlang een innige samenwerkingsrelatie met stadsbouwmeesters en provinciaal bouwmeesters of provinciaal adviseurs ruimtelijke kwaliteit. Het CRa ziet veel parallellen tussen hun eigen werk en dat van deze bouwmeesters en adviseurs. Het belang van de samenwerking is vergroot sinds de decentralisatie van het ruimtelijk beleid. Het CRa onderzoekt de mogelijkheden om een bouwmeestersoverleg te koppelen aan het Rijksbouwmeestercongres op 7 november. De Actieagenda Ruimtelijk Ontwerp 2017-2020 (ARO) heeft als doel om met de inzet van ontwerp een concrete bijdrage te leveren aan de kwaliteit van de leefomgeving. Het programma van de Actieagenda stimuleert de vakkundige inzet van ontwerpvaardigheden bij urgente maatschappelijke vraagstukken. Het CRa is een van de uitvoeringspartners van het programma en werkt intensief samen met de andere ARO partners in het organiseren van prijsvragen, het stimuleren van de kwaliteit van de vakuitoefening en het initiëren van diverse activiteiten om vernieuwende ontwerppraktijken en ontwerpers een platform te bieden. Het CRa werkt samen met de ARO partners aan het narratief over de kracht van ontwerp in grote maatschappelijke vraagstukken.

Schoon evenwicht

Ruimte en mobiliteit gekoppeld

Transitie van het cultuurlandschap

Jaarprogramma

Schoon Evenwicht

In de komende decennia moet de samenleving op grote schaal overstappen van fossiele naar hernieuwbare energiebronnen – in het regeerakkoord staat de ambitie van een reductie van 56 megaton aan CO₂ (49% t.o.v. 1990) voor 2030 vermeld. Wij verkennen de ruimtelijke impact van de energietransitie door middel van ontwerpend onderzoek en onderzoeken de mogelijke rollen van het Rijk. Daarnaast stimuleren we dat een groeiende (ontwerp)gemeenschap zich dit onderwerp eigen maakt.

De klimaatverandering heeft in een deltagebied als Nederland specifieke gevolgen. De zeespiegel stijgt, de rivierwateraanvoer wordt grilliger, en er komen meer extremen in het weer, zoals zware stormen en dito regenval maar ook grotere droogte en zoetwatertekort. Ons land moet daarom opnieuw, zoals zo vaak in de geschiedenis, vergaande maatregelen nemen om de waterhuishouding aan te passen en de waterveiligheid op het vertrouwde hoge peil te handhaven. Wij pleiten om bij deze opgave ruimtelijke kwaliteit steeds actief mee te nemen in het proces en te streven naar de meest adaptieve en robuuste oplossingen voor ons watersysteem. Adviezen

Gevraagd advies: Diagnose sluizen

Status: afronding – oplevering verwacht in april 2019

De aanpak 'Ruimtelijke Kwaliteit en Vormgeving' van Rijkswaterstaat in de grote sluizenprojecten is van wisselende kwaliteit. Het CRa heeft Yttje Feddes gevraagd te onderzoeken hoe de aanpak 'Ruimtelijke Kwaliteit en Vormgeving' is ingebed in de grote sluizenprojecten (o.a. Terneuzen, Eefde, IJmuiden) met een doorkijk naar de toekomstige Vervanging&Renovatie opgave.

Relevantie voor beleid (specifiek departement/dienst): Ruimtelijke Kwaliteit en Vormgeving (RWS)

Ongevraagd advies: Integrale energiestrategie

Status: lopend project – oplevering verwacht april 2019

Het CRa heeft het initiatief genomen om een ruimtelijke integrale strategie voor de energietransitie in Nederland te gaan maken: een integraal voorstel op nationale schaal waarin de doelstellingen voor 2030 en voor 2050 worden gehaald en vanuit ruimtelijke/landschappelijke overwegingen optimaal is. Het CRa

heeft hiervoor een opdracht gegeven aan Studio Marco Vermeulen. De strategie maakt een gesprek mogelijk over de integrale afwegingen bij het vormgeven van de energietransitie. Het kan vanuit de nationale schaal inspiratie leveren voor de Regionale Energie Strategieën (RES).

Relevantie voor beleid (specifiek departement/dienst): DG Klimaat & Energie (EZK), directie Ruimtelijke Ordening (BZK)

Ongevraagd advies: Hoogwaterbeschermingsprogramma

Status: in voorbereiding. Verwachte oplevering: voor zomer 2019.

Ten opzichte van het programma Ruimte voor de Rivier neemt het Rijk een minder zware regierol in het Hoogwaterbeschermingsprogramma (HWBP) en werkt samen met de waterschappen. Het CRa onderzoekt in samenspraak met verantwoordelijke overheden op welke manier ruimtelijke kwaliteit stevig verankerd kan worden in HWBP projecten. In het najaar van 2018 is een expertmeeting georganiseerd in samenwerking met IenW en RWS (programmadirectie HWBP) op basis waarvan het advies in 2019 wordt opgesteld. Inhoudelijke afstemming met Rijksdienst voor Cultureel erfgoed die werkt aan een handreiking HWBP.

Relevantie voor beleid (specifiek departement/dienst): waterveiligheid (IenW en RWS)

Onderzoeken en pilots

Onderzoek: Bijdrage aan de RES

Status: in voorbereiding

In het eerste kwartaal van 2019 starten 30 regio's met het ontwikkelen van een Regionale Energie Strategie (RES). Het CRa zal in overleg met EZK en BZK verkennen op welke manier het CRa een bijdrage kan leveren aan dit traject. Daarbij zoeken we aansluiting bij het nationaal programma RES en zoeken we expliciet de samenhang met andere opgaves op. CRa gaat in gesprek met de Directie BFR (Bestuur, Financiën en Regio's van BZK) en met OCW en RCE die, onder andere via de erfgoeddeal, middelen inzetten om de regio's te helpen om regionale kenmerken en identiteit als onderlegger voor de RES te nemen.

Relevantie voor beleid (specifiek departement/dienst): DG Klimaat & Energie (EZK), directie Ruimtelijke Ordening (BZK)

Kennisdeling

Kwaliteitsborging in uitvoeringsprojecten grote rivieren

Status: continue werkzaamheden

Het CRa neemt als voorzitter deel aan een kwaliteitsteam voor rivierverruiming en dijkversterking (het Q-team Varik-Heesselt) en neemt ook deel aan het kwaliteitsteam Lekkanaal en Beatrixsluizen en het kwaliteitsteam Afsluitdijk.

Relevantie voor beleid (specifiek departement/dienst): waterveiligheid (IenW en RWS)

Schoon evenwicht

Ruimte en mobiliteit gekoppeld

Transitie van het cultuurlandschap

Jaarprogramma

Ruimte en mobiliteit gekoppeld

Nu de economie weer aantrekt, zien we naast een bouwopgave ook een mobiliteitsopgave, doordat we ons vaker verder verplaatsen. Door deze twee opgaven in samenhang te beschouwen, kunnen we investeringen slimmer doen en het ruimtegebruik van de groei minimaliseren. Wij onderschrijven het streven van het Rijk naar duurzame verstedelijking, die de concurrentiekracht en leefkwaliteit van Nederland vergroot en synergetische voordelen benut. We zien kansen voor het Rijk om hierin te sturen met een duidelijke visie, goede instrumenten en de juiste investeringen.

Adviezen

Gevraagd advies: Gebiedsgericht bereikbaarheidsprogramma MRA

Status: lopend project – oplevering verwacht in april 2019

Binnen het programma van BZK en IenW lopen twee sporen: het zuidwestelijke deel van Amsterdam (de corridor Zuidas-Schiphol, ZWASH) en het netwerk van ringen om de stad (NRS). De adviesvraag is daarom ook in twee delen: ZWASH wordt met een briefadvies beantwoord en voor NRS wordt een 'run' van het Dashboard Verstedelijking toegepast (zie ook 'Dashboard Verstedelijking').

Relevantie voor beleid (specifiek departement/dienst):

Gebiedsgericht bereikbaarheidsprogramma MRA (BZK en IenW)

Gevraagd advies: Transformatielocaties REOS

Status: afronding – oplevering verwacht april 2019

Adviesvraag vanuit het REOS programma (BZK) over mengen van wonen en werken in hoge dichtheden op transformatielocaties in de G5. Marco Broekman & Stadkwadraat deden onderzoek (okt-jan) en samen met hen formuleren we een advies in de vorm van een publicatie van 'guiding principles' voor het maken van metropolitane gemixte woon-werkmilieus.

Relevantie voor beleid (specifiek departement/dienst):

Uitvoeringsprogramma van de Ruimtelijk Economische Ontwikkelstrategie (BZK)

Onderzoeken en pilots

Doorontwikkeling Dashboard Verstedelijking

Status: lopend project

Na presentatie van de adviespublicatie in oktober 2018 heeft BZK (Hans Tijl) het initiatief genomen om de doorontwikkeling van het Dashboard te begeleiden en financieren, in nauwe samenwerking met het CRa. BZK en CRa werken aan een organisatievorm om het Dashboard in verschillende regio's te gaan toepassen en gelijktijdig het instrument te verbeteren. In de regio Utrecht en de MRA gaat dat parallel met lopende bereikbaarheidsprogramma's/MIRT-trajecten. In Brabant wordt een project gestart in samenwerking met de Provincie. In de MRDH wordt aangesloten op de lopende trajecten tussen Rijk en regio: de adaptieve ontwikkelstrategie OV en verstedelijking, het verstedelijkingsakkoord en het bereikbaarheidsprogramma MoVe.

Relevantie voor beleid (specifiek departement/dienst): Omgevingswet (BZK)

Onderzoek: Ontwerpen aan Nederland fietsland

Status: lopend project – verwachte oplevering in het voorjaar van 2019

Ontwerpend onderzoek aan vier verschillende thema's in de vier grote steden: fietswijk, fietsgedrag, barrières slechten en fietsgebruik centrumgebied. Het CRa werkt in dit project samen met lenW.

Relevantie voor beleid (specifiek departement/dienst): Programma Fiets (lenW)

Onderzoek: Ketens en knooppunten in het OV - toekomstbeeld 2040

Status: lopend project

Een ontwerpend onderzoek naar het ruimtelijke functioneren van OV knooppunten. Binnen deze studie wordt inzichtelijk gemaakt wat de impact is van het toekomstbeeld OV op verschillende multimodale knooppunten in diverse stedelijke contexten. Het CRa werkt in dit project samen met lenW, vervoerders, gemeenten en provincies.

Relevantie voor beleid (specifiek departement/dienst): OV - toekomstbeeld 2040 (IenW)

Onderzoek: Kansen boven/rondom de sporen

Status: in voorbereiding

Verdichting van stedelijke gebieden en steeds drukker wordende steden zorgt voor een toenemende druk op de beschikbare ruimte in de stad. Diverse gemeenten onderzoeken daarom de mogelijkheden om ontwikkelingen boven of rondom het spoor mogelijk te maken. Om de haalbaarheid en wenselijkheid van deze ontwikkeling inzichtelijk te maken heeft het Rijksvastgoed het initiatief genomen om samen met het PBL, NS en Prorail de studie 'Kansen rondom het spoor' op te starten. Middels een specifieke casus worden de mogelijkheden voor benutten van ruimte langs en boven het spoor onderzocht, met als doel de leefkwaliteit van de verdichtende stad te behouden of te versterken en de bariërewerking van het spoor te slechten. Het CRa zal bij dit traject adviseren en waar nodig ontwerpend onderzoek opstarten om de kansen rondom het spoor ook op andere locaties af te tasten en meer algemene lessen te destilleren.

Relevantie voor beleid (specifiek departement/dienst): directie Transacties & Projecten, RVB

Kennisdeling

Ruimtelijk denken in infrastructurele planvorming

Status: continue werkzaamheden

BZK betreft in samenwerking met het CRa de projectleiders van de MIRT-projecten in Amsterdam, Brabant, MRDH en Utrecht bij de doorontwikkeling van het Dashboard Verstedelijking.

Relevantie voor beleid (specifiek departement/dienst): MIRT (IenW)

Kwaliteitsborging in uitvoeringsprojecten

Status: continue werkzaamheden

Door actieve betrokkenheid bij verschillende infrastructuurprojecten heeft CRa overzicht op de belangrijkste vraagstukken ten aanzien van ruimtelijke kwaliteit. In de projecten kan het CRa optreden als facilitator of verbindende schakel tussen marktpartijen, stakeholders en RWS. Het CRa heeft een onafhankelijke positie en adviseert RWS in de selectie van (landschaps)architecten in projecten, overeenkomstig de procesafspraken RWS-CRa in Handreiking Uitbesteding Architecten.

Het CRa begeleidt een groot aantal uitvoeringsprojecten: 1) Kwaliteitsteam Zuidas, 2) Kwaliteitsteam Multimodale Knoop Schiphol, 3) Kwaliteitsteam Aanpak Zuidelijke Ring Groningen, 4) Kwaliteitsteam Station Zwolle, 5) Kwaliteitsteam A16 en 6) Kwaliteitsteam A8/A9.

Daarnaast neemt het CRa deel aan de Vormgevingsadvies Groep (VAG) van Rijkswaterstaat.

Relevantie voor beleid (specifiek departement/dienst): Ruimtelijke Kwaliteit en Vormgeving (RWS), Erfgoed Telt (OCW) (bij A8/A9)

Schoon evenwicht

Ruimte en mobiliteit gekoppeld

Transitie van het cultuurlandschap

Jaarprogramma

Transitie van het cultuurlandschap

Het Nederlandse cultuurlandschap is altijd in verandering doordat de samenleving continu verandert. Verduurzaming van de landbouw is een belangrijke opgave voor de komende decennia, evenals het vergroten van de diversiteit en kwaliteit van het cultuurlandschap. Deze twee vraagstukken zijn nauw met elkaar verbonden. Ook de andere opgaven van dit moment, zoals de energietransitie, klimaatadaptatie en de verstedelijkingsopgave, brengen grote ruimtelijke veranderingen in het Nederlandse cultuurlandschap. Het CRA wil eraan bijdragen dat deze transitie op zo'n manier verlopen, dat ze de ecologische en cultuurhistorische kwaliteiten en de belevingswaarde van het Nederlandse landschap vergroten. Daartoe verdiepen we ons in verschillende onderwerpen – van monitoringsinstrumenten voor het landschap en een nieuwe deal tussen boer en maatschappij tot een onderzoek naar de impact van XXL dozen op ons landschap.

Adviezen

Doorwerking advies 'Monitor Landschap: naar een landsdekkend systeem'

Status: lopend project n.a.v. advies november 2018

Er bestaat geen nationaal monitoringsysteem voor het landschap. In het advies 'monitor landschap' adviseert het CRA de departementen BZK, OCW en LNV om te komen tot een breed gedragen en duurzaam operationeel systeem voor de monitoring van veranderingen in het landschap en het effect daarvan op landschapskwaliteiten. Onderzoek door WUR/Alterra geeft handvatten hoe een dergelijk systeem kan worden opgezet. Het advies is op 10 oktober 2018 aangeboden aan minister Ollongren, met digitale afschriften naar de ministeries LNV en OCW en betrokken DG's en directeuren. Ministeries zijn nu in gesprek over de mogelijkheden van een landsdekkend monitorsysteem. Het CRA werkt in dit project samen met LandschappenNL, PBL en RCE en de ministeries van BZK, OCW en LNV.

Relevantie voor beleid (specifiek departement/dienst): NOVI/ONS landschap (BZK), Gemeenschappelijk landbouwbeleid (LNV) en Erfgoed Telt (OCW/RCE)

Gevraagd advies: Versterken ruimtelijke kwaliteit in Regio Deals

Status: oplevering advies april/mei 2019 (in het dealmakers-overleg van LNV).

Meedenken gedurende looptijd deals: doorlopend.

Op verzoek van LNV levert het CRa inbreng bij de twaalf nieuwe Regio Deals. Specifiek zijn de deals Groene Hart, Natuurinclusieve Landbouw en Achterhoek (VAB) en Holwerd aan Zee interessant. Daarnaast draagt het CRa bij aan verrijking in de andere deals door het perspectief van ruimtelijke kwaliteit aan te reiken door middel van coaching en advies.

Onderzoeken en pilots

Pilots: Naar een nieuwe deal tussen boer en maatschappij

Status: in voorbereiding

In het hoofdstuk 'Rijk Boerenland' van Panorama Nederland presenteert het CRa een New Deal tussen boer en maatschappij, die zorgt voor een eerlijker inkomen voor de boeren, schoon water en schone lucht, een gezonde bodem, meer biodiversiteit en een aantrekkelijk landschap. De ambitie is om voor drie typen ondergrond (veen, zand, klei) een landbouwpilot te starten, waarbij deze New Deal op regionale schaal wordt uitgewerkt. Het landschap vormt de randvoorwaarde voor de landbouw. Hoeveel we kunnen produceren wordt straks bepaald door de draagkracht van het fysisch systeem en door de randvoorwaarden die we als maatschappij stellen. Dit vraagt om nieuwe landbouwverdienmodellen, die de boer in staat stelt een goede boterham te blijven verdienen. Een nauwe koppeling tussen het landschappelijk-ruimtelijke perspectief en het landbouweconomische perspectief is essentieel. Het CRa heeft de intentie om in dit project samen te werken met LNV, BZK, provincies, gemeenten en waterschappen. De pilots zullen worden uitgevoerd in samenwerking met ontwerpbureaus, het Louis Bolk Instituut en het Kenniscentrum Landschap (RUG).

Relevantie voor beleid (specifiek departement/dienst): NOVI/ONS landschap (BZK), Visie Waardevol en verbonden, IBP Vitaal Platteland, Regio Deals (LNV), Erfgoed Telt (OCW/RCE)

Onderzoek: XXL dozen in het landschap

Status: lopend project – verwachte oplevering juni 2019

Dit project is een reactie op de wildgroei aan distributiecentra in het landschap. Begin 2017 telde Nederland 1.760 van deze raamloze kolossen, die een totaal van 28 miljoen vierkante meters besloegen.

De impact op het landschap en het wegverkeer is groot. Het CRa wil grip krijgen op deze ontwikkeling, door in kaart te brengen wat er precies gaande is en wat de impact is op o.a. het landschap, het aantal verkeersbewegingen en de werkgelegenheid en onderzoeken of en hoe het anders kan. Dit doet het CRa door het in gang zetten van twee onderzoeken:

1. Een analyse van de wereld van 'dozen': de logica erachter, de trends die zichtbaar zijn. Uitgevoerd door Stec.
2. Ontwerpend onderzoek uitgevoerd door Rademacher en de Vries.

Relevantie voor beleid (specifiek departement/dienst): Het onderwerp past in potentie in een breed scala aan beleidslijnen die te maken hebben met landschap, mobiliteit en economie.

Kennisdeling

Leeromgeving: Brood en Spelen

Status: in voorbereiding – start verkenning in maart 2019

Om de impact van de inzendingen van de prijsvraag 'Brood en Spelen' te vergroten, wil het CRa in samenwerking met BZK en LNV een omgeving organiseren waarin de winnende teams en andere initiatieven ook na 6 februari kunnen blijven leren. Een community of practice kan hiervoor een goede vorm zijn, zoals is gebleken bij de prijsvraag Who Cares. De leeromgeving 'Brood en Spelen' kan ook een lichtere vorm aannemen. De leeromgeving heeft als doel de doorontwikkeling van de initiatieven richting uitvoering en daarnaast het doel om naar bovenliggende vraagstukken kijken. Wat is er nodig om een transitie op het platteland te stimuleren?

Relevantie voor beleid (specifiek departement/dienst): Nationale Omgevingsvisie (BZK), Landbouwvisie (LNV) en Erfgoed Telt (OCW/RCE)

Community of Practice: Landschap als vestigingsvoorwaarde

Status: lopend project

Met de publicaties 'Blind Spot' en 'Spot On' is de waarde van het metropolitane landschap voor

de regionale economie bij beleidsmakers en bedrijven op de agenda gezet. De kwaliteit en toegankelijkheid van het landschap blijkt een voorwaarde te zijn voor de vestiging van bedrijven en het leef-/woonklimaat van hun werknemers. De daaromheen opgerichte community of practice bestaat uit ca. 180 ontwerpers, beleidsmakers, kennispartners en onderzoekers. Vereniging Deltametropool, Staatsbosbeheer, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en het College van Rijksadviseurs bewaken de 'doorgaande lijn' van de community tot en met 2020, als in Noord-Brabant de Landschapstriënnale wordt gehouden.

Relevantie voor beleid (specifiek departement/dienst): Erfgoed Telt (OCW/RCE), Groene Metropool (Staatsbosbeheer)

Nationale Parken Nieuwe Stijl

Status: continue werkzaamheden 2019

Advies/klankbordfunctie bij het opstellen van een Leidraad Ruimtelijke Kwaliteit in Nationale Parken. Daarnaast gaat er een pilot lopen voor het ruimtelijk ontwerp van Nationaal Park Hollandse Duinen, waar de leidraad o.a. in getoetst zal worden.

Relevantie voor beleid (specifiek departement/dienst): Programma Nationale Parken (LNV)

Landschap/natuur als randvoorwaarde voor landbouw

Status: opstartfase

Elke vier jaar maakt het PBL - als wettelijke taak - een natuurverkenning. Daarin worden op basis van scenario's mogelijke toekomstsituaties beschreven en verbeeld. Het CRa is gevraagd een bijdrage te leveren aan de volgende natuurverkenning van PBL. Hoe deze bijdrage (advisering/klankbordfunctie/...) er precies uit gaat zien, is nog niet bekend.

Relevantie voor beleid (specifiek departement/dienst): Natuurverkenning 2010-2040 (PBL)

Landschapstriënnale naar 2020

Status: continue werkzaamheden in aanloop naar en tijdens de Landschapstriënnale in september 2020.

De Landschapstriënnale heeft zich ontwikkeld tot een preferente en centrale plek voor presentatie, ontmoeting en discussie over het Nederlandse landschap. Een vrije culturele ruimte voor iedereen die zich met het landschap bezighoudt, zich ermee verbonden voelt en er graag is. Kenmerkend voor de triënnale is dat zij steeds plaats vindt in een gebied waar het landschap een wezenlijke verandering doormaakt. Bij elke triënnale is er sprake van een specifieke verhouding en samenwerking tussen de Stichting Landschapstriënnale, als landelijk opererende partij en hoeder van het merk en het format, en de regionale partij, welke voor de uitwerking en organisatie van de betreffende editie zorg draagt. Het CRA onderkent de nationale betekenis van de Landschapstriënnale en neemt daarom zitting in de Raad van Advies, samen met de Rijksdienst Cultureel Erfgoed en Staatsbosbeheer.

Relevantie voor beleid (specifiek departement/dienst): Erfgoed Telt (OCW/RCE), Nationale Omgevingsvisie (BZK)

Taskforce Multifunctionele Landbouw

Status: opstartfase

Ministerie van LNV vraagt het CRA lid te worden van de dit jaar op te richten Taskforce Multifunctionele Landbouw. De precieze invulling zal plaatsvinden in overleg met betrokken medewerkers van LNV.

Relevantie voor beleid (specifiek departement/dienst): Landbouwvisie (LNV)

BEGROTING WERKBUDGET CRA 2019	Begroot	490.000
Verbinding Rijk - Ontwerp - Samenleving		120.000
A. Adviezen		
Maatschappelijke meerwaarde rijksvastgoed - praktijkvoorbeelden	5.000	
Maatschappelijke meerwaarde rijksvastgoed - advies	20.000	
B. Onderzoek en pilots		
Prijsvraag Panorama Lokaal	25.000	
afronding essay 'Rijk als rentmeester'	10.000	
archivering werk landschapsarchitecten	5.000	
Pilot omgevingsagenda: samenwerking rijk-regio	10.000	
Young Innovators	ism WAT budget	
C. Kennisdeling (CoP, Q-team, samenwerkingsverbanden)		
Panorama Nederland - on tour en vervolg	30.000	
IABR 2020	IABR budget	
Community of Practice Who Cares	10.000	
Zitting in verschillende jury's en adviesraden	inzet uren	
Meedenken met beleid: NOVI, Netwerk ARO, Beroepsuitoefening en onderwijs	inzet uren	
Samenwerking netwerk stadsbouwmeesters / provinciaal adviseurs	5.000	
THEMA SCHOON EVENWICHT		75.000
A. Adviezen		
Integrale energie strategie	35.000	
advies Hoogwaterbeschermingsprogramma (HWBP)	10.000	
Afronding diagnose sluizen	5.000	
B. Onderzoek en pilots		
Bijdrage aan de RES	15.000	
C. Kennisdeling (CoP, Q-team, samenwerkingsverbanden)		
Kennisdeling netwerk ontwerpers en klimaatakkoord	10.000	
Kwaliteitsborging in uitvoeringsprojecten (Varik-Heesselt, Beatrixsluizen en Afsluitdijk)	inzet uren	
THEMA RUIMTE EN MOBILITEIT GEKOPPELD		100.000
A. Adviezen		
Gebiedsgericht bereikbaarheidsprogramma MRA	10.000	
Transformatielocaties REOS	10.000	

B. Onderzoek en pilots	
Doorontwikkeling Dashboard Verstedelijking	10.000
Ontwerpen aan Nederland Fietsland (publicatie en lancering)	15.000
Ketens en knooppunten in het OV - toekomstbeeld 2040	10.000
Kansen Randon het Spoor	25.000
C. Kennisdeling (CoP, Q-team, samenwerkingsverbanden)	
Ruimtelijk denken in infrastructurele planvorming	inzet uren
Kwaliteitsborging in uitvoeringsprojecten	inzet uren
Publicatie Dashboard 2.0	15.000
Kennisdeling Naar een snelweg eerste klas	5.000
THEMA TRANSITIE CULTUURLANDSCHAP	130.000
A. Adviezen	
Doorwerking advies Monitor landschap: naar een landsdekkend systeem	inzet uren
versterken ruimtelijke kwaliteit in Regio Deals	inzet uren
B. Onderzoek en pilots	
Landbouwpilots Naar een nieuwe deal tussen boer en maatschappij	50.000
Dozen XXL ontwerp onderzoek	40.000
C. Kennisdeling (CoP, Q-team, samenwerkingsverbanden)	
Leren van prijsvraag Brood en Spelen	20.000
Community of Practice: Landschap als vestigingsvoorwaarde	5.000
Landschapstriennale naar 2020	15.000
Nationale Parken Nieuwe Stijl	inzet uren
COMMUNICATIE EN REPRESENTATIE	65.000
organisatie congres RBM/Panorama NL	20.000
Reservering excursies, werkbezoeken en directeurenoverleggen	20.000
Website, nieuwsbrieven, communicatie, publicaties	25.000
TOTAAL	490.000

Colofon

Uitgave van het
College van Rijksadviseurs:

Floris Alkemade
Rijksbouwmeester

Berno Strootman
Rijksadviseur voor de
Fysieke Leefomgeving

Daan Zandbelt
Rijksadviseur voor de
Fysieke Leefomgeving

Tekst
College van Rijksadviseurs

Ontwerp
De Designpolitie

College van Rijksadviseurs
Postbus 20952
2500 EZ Den Haag
www.collegevanrijksadviseurs.nl

Bezoekadres:
Korte Voorhout 7, P4.22
2511 CW Den Haag
Tel. 088 - 115 81 71

April 2019